

Xalq şairi Süleyman Rüstəmin Güney xatirələri

İkinci Dünya müharibəsi zamanı İran ərazisindən gözlənilə bilən "Almaniya təhlükəsini" önləmək üçün sovet qoşun birləşməsinin İranın şimalına daxil olması bir əsrdən artıq müddətdə iki yerə bölünmüş xalqımızın müxtəlif səviyyəli təmaslarına da yol açmışdı.

Sovet qoşunlarının bu ölkədə mövcudluğuna ideya-siyasi zəmin yaratmaq üçün Görkəmli dövlət xadimi Əziz Əliyevin rəhbərliyi ilə Güney Azərbaycan ərazisinə göndərilmiş genişkəmbli ziyalı missiyasının o dövrdəki fəaliyyəti Güneydə milli-demokratik hərəkatın növbəti mərhələsinin başlanmasına önəmli təsir göstərmişdi. Xalq şairi Süleyman Rüstəm həmin missiyanın fəal nümayəndələrindən biri kimi Təbrizdə və ətraf bölgələrdə mədəni-kütləvi tədbirlərin mərkəzində olmuşdu.

Ədibin Güneyin bələli taleyi ilə bağlı çoxsaylı poetik nümunələri və "Yada düşənlər" adlı xatirələri həmin dövrün ictimai-siyasi hadisələrinin bədii-sənədli təəssüratı kimi ərsəyə gəlib. Təbriz sevdalı şairin o tayla bağlı xatirələrindən bir parçanı təqdim edirik:

"1941-ci ildə İran ərazisinə daxil olan qoşunlarımızı xalq duz-çörəklə qarşıladı. Xan, mülkədar ailələrinə mənsub yüksək rütbəli zabitlərin qara niyyətləri puça çıxdı. Onların çoxu silahlarını kəndlilərə verib, əvəzində kəndli paltarları alaraq təgəliyi-libasla Tehrana qədər qaçdılar.

O vaxt orduya çağırılmışlar sırasında mən də var idim. Hərbi şuranın üzvü Əziz Əliyev bizim rəhbərimiz idi. Əziz bizi bir yerə toplayaraq dedi: "Biz İranın daxili işlərinə qarışmırıq, lakin ölkədə sakitliyi qoruyub, hərəc-mərcliyə yol verməməliyik. Biz bu ölkəyə müharibəylə gəlməmişik. Bütün əhaliyə açıq-aydın bildirməliyik ki, bizim xanla, tacirlə, mülkədarla və qeyriləri ilə işimiz yoxdur. Sovet ordusunun bir nəfərindən də İran əhalisi pislik görməyəcək. Hamımız özümüzü sovet vətəndaşına layiq aparmalıyıq".

Təbriz və digər şəhərlərdə acınacaqlı bir məsələnin də şahidi olduq: azərbaycanlılar məktəblərdə öz ana dillərində deyil, fars dilində təhsil alırdılar. Öz doğma ana dilində danışmağa cüret edən uşaqlar məktəbdən xaric edilirdi. Daha əcaib bir məsələ də bu idi ki, kürdlərin dağlardan şəhərlərə gəlişi qadağan edilmişdi. Onları

quldur, cani kimi qələmə verib, əhali arasında vahimələr yaratmışdılar. Kürd qızları Təbrizə gəldilər. Onları müşayiət edən bir dəstə oğlan da gəlmişdi. Qəribədir ki, Təbrizdə dərhal dükanlar, restoranlar, evlərin qapıları bağlandı. Əhali elə bildi ki, şəhərdə qətl-qarət başlanacaq. Yox, belə olmadı. Kökü olmayan təbliğat heçə döndü. Yenidən dükanlar, restoranlar, bağlı qapılar açıldı.

Əziz Əliyevin kürd və İran xalqları arasında belə yaxınlıq yaratması müsbət nəticə verdi. Təbrizdə Əziz Əliyevin kürd qızları və ruhaniləri ilə dostluq, qardaşlıq söhbətində Mehbalı Əmiraslanovla birlikdə mən də iştirak etmişəm. Onlar Rza şahın kürd xalqına etdiyi zülmərdən, bütün hüquqlardan məhrum edildiklərindən danışdılar. Onlar söz verdilər ki, nə qədər sovet qoşunları İrandadır, kürdlər tərəfindən kimsənin burnu belə qanamayacaqdır. Sonralar bizimlə görüşən kürd xalqının mərd oğullarını Məhəmməd Rza şah Tehrandə dar ağacından asdırdı.

Təbrizdə konsert salonu, teatr binası və qeyri mədəni ocaqlar yox idi. Əziz Əliyevin təşəbbüsü ilə Mirzə Fətəli Axundov adına Dövlət Opera və Balet Teatrı Təbrizə qastrola gəldi. Opera teatrını qarşılaşmaq üçün vağzala bütün Təbriz getmişdi, desəm, yanılmaram. Əziz Əliyev kürdləri teatr artistləri tərəfindən verilən bir konsertə dəvət etdi. Kürdlər lojalarda oturmuşdular. Paltarları, çalmaları rəngarəng idi. Bellərində qəmələri, silahları var idi. Konsertdə müğənnimiz Sara Qədimova "Kürdün gözəli" mahnısını oxumağa başlayan kimi kürdlər cəld salondan çıxdılar. Tamaşaçıları heyrət bürüdü. Kürdlər birdən səhnədə göründülər. Bir-birlərinin qurşağından yapışıb kürdcə oxuyaraq yalılı getdilər. Salonu arasıkəsilməyən alqışlar bürüdü. Bu, təbrizlilər və bizim üçün unudulmaz hadisə oldu.

Əziz Əliyev həkim olduğundan Təbriz əhalisinin vəziyyətini, ehtiyacını nəzərə alaraq adamlara pulsuz xidmət göstərən xəstəxana açdırdı. Bakıdan həkimlər ça-

ğırıldı. Xəstəxananın müdiri, baş həkimi çox gözəl insan və həkim Qədimov oldu. O, tez bir zamanda Təbrizdə böyük hörmət və şöhrət qazandı. Əziz Əliyevin bir təşəbbüsü də alqışalayıq idi. O, indiyə qədər ucuz, eybəcər Amerika filmləri görmüş əhaliyə "Azərbaycanın"ın çəkdiyi filmləri göstərməyi məsləhət bildi. Bakıdan "Kəndlilər", "İsmət" və digər filmlər gətirildi. Yadımdadır, sərin bir payız axşamı Güllüstan bağında, açıq havada "Kəndlilər" filmi göstərilirdi. Hava getdikcə soyuyurdu, lakin əhali quru yerdə oturub həyəcanla filmə baxırdı. Azərbaycanımızın keçmiş həyatından, xalqımızın mübarizəsindən danışan bu film göstərilirdi, təbrizlilər əsərin qəhrəmanını şiddətli alqışlarla qarşılayırdılar.

Aşura günü Təbrizdə qəribə bir hadisənin şahidi oldum. Təbrizin mərkəzi küçəsində böyük bir izdiham görüldü. Bunlar zəncir vuranlardan, başlarını yaranlardan, sərin vuranlardan ibarət idi. Təbriz ajanları bu izdihamın qarşısını kəsə bilmədi. Dəstənin qabağında adamlar ələmlər arasında Stalinin əksini aparırdı. İzdihamdan bu sözlər yüksəlirdi: "Məhv olsun zalimlər, qəhr olsun cəlladlar! Yaşasın hüriyyət, ədalət! Yaşasın şürevilər!".

Bir gün Əziz Əliyev mənə və digər bir yoldaşı yanına çağıraraq dedi:

– Düşmənlərimiz min vasitəylə çalışırlar ki, İranda sovet qoşunları olan yerlərdə normal həyat, şərait olmasın. Səbəbləri ni də bizim ayağımıza yazsınlar. Siz sa-

bah Ərdəbilə yola düşsən, amma ehtiyatla hərəkət edin. Özünüzü qoruyun. Sizə yaxşı yol!

Səhəri gün yola düşdük. İkimiz də silahlı idik. Belimdə parabellum, çiynimdə karabin var idi. Bu yol bizə tanış deyildi. Yolda gediş-gəliş yox idi. Qaranlıq düşdü. Külək əsirdi. Sərabda qalmalı olmadıq. Ərdəbilə yaxın Nir deyilən qəsəbədə gecələdik. Səhər Ərdəbilə çatdıq.

Çayxanaları gəzməyə başladım. Çayxanaların birində qəribə hadisə baş verdi: Vaxtilə Bakıda, keçmiş Spasskaya (indiki Qasım İsmayılov) küçəsində cənubi azərbaycanlı iki qardaş yaşayırdı. Onlar xırda alverlə məşğuldular. Kiçik qardaş Baba Novxanı kəndindən Zəhra adlı qızla evlənmişdi. Məhləməzdə atama və başqa adamlara İrani ağız dolusu tərifləyirdi. Guya, orda işləmə, əziyyət çəkmə, başına qızıl yağsın. Bəzən mənimlə də çürük mübahisəyə girişirdi.

Bəli, çayxanaya girdim. Göz-gözü görmürdü. Tüstü aləmi bürümüşdü. Çayxananın yeri palçıq idi. Ayaqyalın bir nəfər iri padnosdan müştərilərə çay paylayırdı. Bu adam mənə tərəf yaxınlaşanda lapdan padnos əlindən yerə düşdü, stəkanlar sındı. O, üstümə cumub mənə bərk-bərk qucaqlayıb, hönkür-hönkür ağlamağa başladı. Bu, vaxtilə məhəlləmizdə yaşayan, İrani tərifləyən həmin Baba idi. Başına gələn müsibətlərdən danışdı...

Bir gün Əziz Əliyev mənə və Həsən

Şahgəldiyevi yanına çağıraraq dedi ki: "Qubernator Fəhiminin dediyinə görə, Sərabın dağ kəndlilərinin birində bizim adamlar, guya, ixtişaş salırlar. Bu, düşmən hiyləsidir. Sərabın dağ kəndində baş verən hadisəni Sərab əmniyyə nümayəndələri ilə birlikdə yoxlamağı sizə tapşırıram. Ehtiyatlı olun, orada hər cür fitnə baş verə bilər".

Maşınla Sərabə gəldik. Dağlara atla getməli idik. Sərabın əmniyyə rəisi ilə görüşdük. Bizimlə görüşməkdən boyun qaçırıldı: "Dağ kəndlilərinə bizi öldürə bilərlər. Bir neçə kənddə əmniyyələrimizin silahlarını alıblar" – dedi. Zəmin olduq ki, bizimlə getsələr, onlara toxunmazlar. Mən at sürməyi bacarırdım.

Təhkim olunduğum süvari diviziyasının komandiri, polkovnik Alekseyevin tapşırığı ilə dağstanlı bir mayor Təbriz düzənliyində, dağlarında mənə at çapmağı öyrətmişdi. Sən demə, Həsən Şahgəldiyev heç ata minməyibmiş. Mən əmniyyələrlə birlikdə atlarımızı dağlara doğru çapır və hərdən ara verib, bizdən çox geridə qalmış Həsəni gözləyirdim. Yolda əmniyyə rəisi mənə qəribə bir vəziyyətə salmağa təşəbbüs etdi:

– Ağa, sol tərəfə baxın, canavardır. Bu yerlərdə çox canavar olur.

Diqqətlə baxdım. Canavara oxşayırdı. O, mənə tələsdirdi:

– Ağa, canavardır. Tez nişan alın, qaça bilərsiniz!

Mən gözlərimi uzaqdakı nöqtəyə zilləmişdim. Çox çəkmədi ki, rəisin canavar dediyi kəndli ayağa qalxdı. Demə, namaz qılırmış. Rəis pərt oldu. Fitnəsi baş tutmamışdı.

Kəndə çatdıq. Əhali toplaşdı. Xanın evi qarət olunmuşdu. Namusuna toxunmuş qızlar, xanın oğlu tərəfindən döyülmüş kənd cavanları və əzab, işgəncə çəkmiş qoca kişilər, qarılar bizə odlu şikayətlər etdilər. Xanın evindən aparılmış əşya geri qaytarıldı, lakin xanın və oğlunun harada olduğu aydınlaşmadı. Əmniyyə rəisinə dedim ki: "Hani burda sovet adamları? Hani sovet vətəndaşları? Siz niyə zülmünüzdən cana gəlmiş adamların sizə qarşı çıxışını bizim ünvanımıza yazırsınız?".

(ardı var)